

Małgorzata Orłowska*

Akademia WSB
w Dąbrowie Górniczej

Krystyna M. Bleszyńska**

Pedagogium WSNS
w Warszawie

Edukacja a kompetencje cyfrowe seniora

KEYWORDS

elder adults, active aging, digital exclusion, education

ABSTRACT

Małgorzata Orłowska, Krystyna M. Bleszyńska, *Edukacja a kompetencje cyfrowe seniora* [Education and digital competencies of elder adults]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 2(18) 2020, Poznań 2020, pp. 143–164, Adam Mickiewicz University Press. ISSN 2300-0422. DOI 10.14746/kse.2020.18.6.1.

The next decade was announced by WHO as the Decade of Healthy Aging. This is the answer to the social issue of highly developed countries, which is the aging of the society. In this context, there is the problem of active participation of seniors in social life, and especially the prevention of their social marginalization. Hence, projects that counteract exclusion and support active aging processes largely refer to modern technologies. Searching for answers to these questions and dilemmas, this text adopts an interdisciplinary approach, situating undertaken analyzes in the context of theories of aging, motivation as well as learning and using new technologies. The conclusions of the research undertaken – theoretical and empirical studies – undermine the hypothesis of digital exclusion of seniors perceived as the age group category. In the light of this research, it seems that education is the factor that influences the development of digital divide and digital inequalities within the community.

Wprowadzenie

Jednym z największych wyzwań współczesności są procesy starzenia się. W przeszłości były one powiązane z naturalną sukcesją pokoleń, której elementami były

* ORCID: 0000-0002-6387-1124.

** ORCID: 0000-0003-3456-7542.

wycofywanie się ludzi starzejących się z aktywnego życia społecznego oraz procesy ich marginalizacji w ramach tzw. opieki rodzinnej. Sytuacja, o której mowa, uległa jednak radykalnym zmianom w dobie współczesnej wiązanej z tzw. drugim przejściem demograficznym charakteryzowanym zarówno w kategoriach procesów demograficznych (wydłużanie się okresu życia ludzkiego, spadek dzietności rodzin), jak też przeobrażeń wzorów życia społecznego i rodzinnego (aktywizacja zawodowa kobiet, spadek potencjału opiekuńczego rodzin, zanikanie rodzin wielopokoleniowych), procesów migracyjnych (rodziny odseparowane) czy wzrostu dobrobytu i aspiracji jednostek i zbiorowości społecznych. W konsekwencji powyższego zaczęła wzrastać liczba osób starzejących się o zróżnicowanej kondycji zdrowotnej i potrzebach osobistych.

Wzmiankowane procesy stały się jednym z zasadniczych wyzwań, z którymi muszą się zmierzyć współczesne rządy i społeczeństwa (DG ECFIN, 2018). Efektem przechodzenia na emeryturę pokolenia *baby boomers* na rynkach pracy stał się zagrażający wzrostowi gospodarczemu deficyt wykwalifikowanych pracowników. Rosnące obciążenia systemów ubezpieczeń społecznych stały się przedmiotem troski finansistów zarządzających budżetami państwowymi. Konieczność zapewnienia seniorom efektywnej opieki medycznej i pielęgnacyjnej nabrała charakteru priorytetu społecznego. Sama starość i procesy starzenia się zostały zaś upolitycznione w licznych dyskursach.

Odpowiadając na wyzwania epoki, WHO proklamowała lata 2020–2030 jako Dekadę Zdrowego Starzenia się, wskazując rządów i społeczeństwom konieczność i kierunki działań niezbędnych dla poprawy jakości życia osób starych. Do najważniejszych zaliczone zostały podejmowane na różnym szczeblu działania mające na celu zapobieganie dyskryminacji, wykluczeniu społecznemu i marginalizacji osób starszych, zwiększenie ich obecności w życiu społecznym, zwiększenie ich podmiotowości, jak również poprawę oferowanej tej grupie wiekowej opieki i asortymentu usług. Istotnym elementem projektowanego systemu uczyniono przy tym nowe media (WHO 2019a, 2019b).

Realizacja wzmiankowanych celów wymaga zmiany paradygmatu opieki nad ludźmi starzejącymi się wyrażającej się ich reaktywizacją społeczną i zawodową, wzrostem podmiotowości i gotowości ponownego przyjęcia odpowiedzialności za własne życie, jak również bardziej intensywnym i systemowym wykorzystaniem możliwości stwarzanych przez nowe media i społeczeństwo sieci (jak komunikacja, zwiększenie bezpieczeństwa osobistego, korzystanie z dostępu do rozrywki i informacji, zakupy przez Internet, e-bankowość, e-urzędy czy teleopieka). Istotnym warunkiem realizacji owych rozwiązań jest jednak gotowość osób starszych do posługiwania się w życiu codziennym współczesnymi technologiami, zwłaszcza

cza Internetem, jak również posiadanie przez nich odpowiednich do tego rodzaju działań kompetencji. Realność rozwinięcia u seniorów wzmiankowanych predyspozycji niejednokrotnie bywa przy tym podawana w wątpliwość.

Przyczyn owych wątpliwości możemy upatrywać zarówno w ukształtowanych w przeszłości społecznych obrazach starości¹, jak też w różnorodności strategii przyjmowanych przez seniorów celem radzenia sobie z procesami starzenia się. Nie bez znaczenia jest hipotetyczne założenie wykluczenia cyfrowego ludzi starych wynikające zarówno z ekstrapolacji historycznego zjawiska społecznej marginalizacji seniorów na relacje władzy i siły w cyberprzestrzeni (Błęszyńska, 2018), jak też bardziej uzasadnionych empirycznie obaw wiążących się ze zdolnościami uczenia się ludzi starych rozpatrywanymi w kontekście zjawiska ludzkiej luki. W krajach postkomunistycznych, jak Polska, istotne znaczenie mogą mieć także gorsza niż w krajach Europy Zachodniej kondycja materialna społeczeństwa, jak również stosunkowo późniejszy kontakt jego przedstawicieli z IT (Orłowska, 2016).

Mając na względzie powyższe, ważne i konieczne wydaje się podjęcie analiz pozwalających na rozpoznanie stopnia, celów, form i uwarunkowań wykorzystywania nowych mediów (reprezentowanych tu przez Internet) przez pokolenie współczesnych seniorów. Potrzeba uniknięcia uogólnień ignorujących specyfikę kontekstów narodowych nakazuje przy tym skupić się na analizie sytuacji zachodzącej w jednym wybranym społeczeństwie, którym w przypadku niniejszego tekstu jest społeczeństwo polskie.

Ramy teoretyczne

Teoretyczne podstawy podjętych w niniejszym tekście analiz mają charakter interdyscyplinarny i odwołują się do koncepcji starzenia się, motywacji, ludzkiej luki, wykluczenia cyfrowego i domestykacji. Intencją podjętego wywodu jest wskazanie na nie zawsze dostrzegany potencjał rozwojowy osób w starszym wieku. Jego podstawową tezę stanowi twierdzenie, że starzejące się społeczeństwa dysponują ukrytym potencjałem rozwojowym. Wyzwolenie owego potencjału uzależnione jest przy tym nie tylko od odrzucenia paradygmatu polityki społecznie marginalizującej seniorów, lecz także bardziej intensywnego zagospodarowania możliwości stwarzanych przez nowe media w pracy z tą liczną grupą wiekową.

¹ W Polsce jest to np. stereotyp człowieka biednego, schorowanego, niedołęznego, wymagającego opieki i wycofującego się ze swoich dotychczasowych aktywności i czynnego życia społecznego w obszar życia rodzinnego (Świdorska, Kapszewicz, 2015; Mischczak, 2006).

Starość i procesy starzenia się są naturalnymi prawidłowościami rozwojowymi. Pojęcia starości i człowieka starego nie są jednak jednoznaczne i w przeszłości niejednokrotnie ulegały redefinicji (Phillipson, 1982). Będąc kategoriami konstruowanymi społecznie, odwołują się one do dwóch wymiarów funkcjonowania człowieka: biologicznych zmian w organizmie oraz zmian usytuowania w strukturze społecznej. W chwili obecnej, zgodnie z ustaleniami WHO (2019a), przyjmujemy, że starość rozpoczyna się około 60 roku życia, czyli w okresie przechodzenia w tzw. wiek emerytalny. Wyróżnia się przy tym trzy zasadnicze fazy procesu starzenia się: fazę wieku starszego (60–75), fazę wieku starego (75–90) oraz fazę głębokiej starości (powyżej 90 roku życia). W okresie tym następują: spadek zdrowotnej i fizycznej kondycji człowieka, osłabienie jego zdolności adaptacyjnych i funkcji psychicznych (zwłaszcza poznawczych), zmiany relacji i pełnionych funkcji społecznych (w tym postępująca marginalizacja i osamotnienie), jak również będące konsekwencją powyższych zmiany w sposobie widzenia siebie i świata (spadek samooceny i poczucie bycia niepotrzebnym, utrata sensu życia). Procesy, o których mowa, mają jednak zróżnicowany przebieg i stopień nasilenia u poszczególnych osób. Dużą rolę w kształtowaniu ich dynamiki odgrywają, oprócz czynników genetycznych, formy podejmowanych przez seniora aktywności (zwłaszcza działań stymulujących kontakty społeczne), jego tendencja do utrzymywania lub ograniczania kontaktów społecznych, kapitał społeczny zamykający się lub wykraczający poza grupę rówieśników, jak również indywidualne zdolności adaptacyjne.

Interakcje zachodzące między wymiarami będącymi przedmiotem wzmiankowanych analiz decydują o przyjętej przez seniora strategii radzenia sobie z doświadczeniem starości. Kierując się wynikami badań Neugarten (1996), możemy wyodrębnić dwie podstawowe strategie: 1) redefinicję własnej sytuacji w kategoriach nowych wyzwań i możliwości oraz podjęcie aktywnych form radzenia sobie ze starością bez wycofywania się z życia społecznego i ograniczania satysfakcji życiowej oraz 2) wycofanie się z uczestnictwa społecznego w zamknięty krąg życia rodzinnego lub samotność. Druga z wymienionych strategii w perspektywie czasowej zagraża przy tym poczuciu dobrostanu osób starszych, przyczyniając się do ich społecznej marginalizacji oraz szybszej degradacji fizycznej i psychicznej (Johnson, Mutchler, 2013).

Uwzględniając powyższe, współczesne programy zmierzające do rozwiązywania problemów starzejącego się społeczeństwa nawiązują do ONZ-owskiego postulatu „społeczeństwa dla wszystkich grup wiekowych” (*societies for all ages*) wskazującego na konieczność zmiany wzorów pracy z osobami starszymi wyrażającą się przejściem od paradygmatu opiekuńczego do paradygmatu aktywnego starzenia się (WHO, 2002: 34). Pojęciem aktywnego starzenia się określa się tu

proces optymalizowania działań stwarzających możliwość uzyskania przez starsze się osoby jakości życia określonej przez triadę wartości: zdrowie, bezpieczeństwo i uczestnictwo społeczne (WHO, 2002: 12). Zbliżoną definicję przyjmują przy tym dla wcześniej stosowanego pojęcia starzenia się z sukcesem Rowe i Kahn (1977: 424), określając je jako wielowymiarowe, włączające osoby starsze działania skupione na prewencji chorób i niepełnosprawności, podtrzymywaniu funkcji fizycznych i poznawczych, jak również zaangażowania społecznego i produktywnych form aktywności.

Do podstawowych filarów „aktywnego starzenia się” zalicza się, oprócz jak najdłuższego utrzymywania dobrej kondycji fizycznej i zdolności do autonomii i samodzielności życiowej, także kategorię „uczestnictwa” obejmującą zróżnicowane formy aktywności społecznych seniorów (aktywność zawodowa, uczestnictwo w kulturze i konsumpcji, kontakty rodzinne i towarzyskie, uczestnictwo polityczne, pielęgnowanie zainteresowań, poszukiwanie informacji czy aktywności edukacyjne). Możliwości ich podejmowania przez seniorów o zróżnicowanej kondycji i warunkach życia (także osamotnionych, doświadczających ograniczeń funkcjonalnych, a nawet wymagających opieki wyspecjalizowanych ośrodków) stwarzają współczesne technologie, wśród których znaczące miejsce (obok technologii asystujących) zajmują technologie informatyczne. Przez długi czas technologie te, jak również wykorzystujące je nowe media, postrzegano jednak jako przynależne przede wszystkim młodym generacjom, dla których stanowiły naturalne środowisko wzrastania. Starsze pokolenia wiązano raczej z opisywaną przez Botkina (2014) „luką ludzką” określającą zjawisko narastającej dywergencji między szybkim rozwojem wiedzy i technologii a ludzkimi zdolnościami ich przyswajania w skali masowej. Przyjmowano przy tym, że procesy starzenia się będą istotnym czynnikiem pogłębiającym istniejące w społeczeństwie cyfrowe podziały i wykluczenie, co w dużym stopniu może utrudniać wykorzystywanie nowych mediów dla zaspokajania potrzeb osób starszych.

Pojęcie cyfrowego podziału (także: technologicznego podziału, luki cyfrowej czy luki technologicznej) odnoszone jest do różnic w dostępie oraz poziomie wykorzystywania digitalizacji i związanych z nią technologii przez różne grupy i zbiorowości społeczne (Compaine, 2001). Najogólniej określa ono „istniejące między poszczególnymi jednostkami, gospodarstwami, przedsiębiorstwami i obszarami geograficznymi zróżnicowanie dostępu do technologii informacyjnych i komunikacyjnych oraz możliwości posługiwania się tymi technologiami dla różnych celów” (OECD, 2001: 5). Wzmiankowana luka może zachodzić na różnych poziomach, a jej przyczyny wiążą się z oddziaływaniem czynników o zróżnicowanym charakterze. Tak więc można mówić o luce cyfrowej zachodzącej między po-

szczególnymi państwami i żyjącymi na ich terenie społeczeństwami, jak również cyfrowych podziałach i nierównościach pojawiających się w obrębie tego samego społeczeństwa.

Analizy cyfrowych podziałów obejmują na ogół trzy ich poziomy: dostępu do technologii, umiejętności jej użytkowania oraz korzyści uzyskiwanych przez użytkowników (Scheerder i in., 2017). Przyczyny sygnalizowanego zjawiska możemy zaś podzielić na dwie kategorie. Pierwszą z nich, przedstawioną przez Regnedda i Muschert (2013), konstytuują uwarunkowania zewnętrzne w stosunku do jednostki. Odzwierciedlają one nierówności ekonomiczne i społeczne zachodzące zarówno pomiędzy poszczególnymi krajami, jak też w obrębie tego samego społeczeństwa. Zaliczają się do nich zapóźnienia technologiczne danego kraju (Polska np. upowszechniła dostęp do Internetu dopiero po roku 2000), niski poziom rozwoju gospodarczego, niedorozwój infrastruktury niezbędnej do upowszechnienia IT, ogólnie niski poziom edukacji, uwarunkowania polityczne (np. autorytarne rządy ograniczające dostęp obywateli do Internetu) oraz czynniki kulturowe (społeczności amiszów np. nie akceptują nowoczesnych technologii). Do kategorii drugiej zaliczają się indywidualne cechy podmiotu podzielane z innymi osobami i ograniczające lub uniemożliwiające dostęp do nowoczesnych technologii (jak wiek, płeć, niepełnosprawność, niski dochód czy trudna sytuacja mieszkaniowa). Duże znaczenie mają cechy osobowościowe (jak poziom inteligencji i lęku), indywidualne motywacje, styl życia i ogólne wartości życiowe, jak również poziom kompetencji w posługiwaniu się IT (Correa, 2015; Scheerder i in., 2017). Poszczególni użytkownicy różnią się także stopniem i formami wykorzystywania Internetu (Siverstone i in., 1996).

Zgodnie z teorią domestyfikacji osoby starsze włączają IT w praktykę dnia codziennego, dostosowując sposób użytkowania do indywidualnych nawyków i stylu życia. Za Hynes i Rommes (2005) w procesie tym można wyodrębnić cztery podstawowe fazy: etap dostosowania (nabycie i początki użytkowania nowych mediów), etap uprzedmiotowienia (usytuowanie nabytego urządzenia w przestrzeni domowej oraz eksploracja jego możliwości), etap inkorporacji (włączenie Internetu w podejmowane aktywności i rutynę dnia codziennego oraz wiążące się z tym konsekwencje) oraz etap konwersji (relacje użytkowników Internetu ze światem zewnętrznym po nabyciu umiejętności użytkowania zakupionych urządzeń i włączeniu ich w codzienną rutynę). Osiągnięcie przez podmiot fazy konwersji jest przy tym wskaźnikiem sukcesu w procesie udomawiania Internetu, procesu tego jednak nie kończy, gdyż w miarę rozwoju sytuacji życiowej podmiotu będzie także przekształcał się sposób wykorzystywania wzmiankowanych urządzeń (Berker i in., 2006). Zjawisko cyfrowej nierówności może zaś wystąpić na każdym jego etapie.

Zdaniem van Dijka (2013) jest ono powiązane z bardziej ogólnym zjawiskiem społecznej marginalizacji wynikającym z systemu stratyfikacyjnego danej zbiorowości. Jak wskazują badania Scheerder i in. (2017), jego istotną determinantą jest poziom wykształcenia podmiotu. Osoby z wyższym wykształceniem częściej i bardziej kompetentnie wykorzystują nowe media niż osoby gorzej wykształcone. Częściej także włączają internetowe aktywności w rutynę dnia codziennego. Do pewnego stopnia jest to niewątpliwie powiązane ze sprawniejszym poruszaniem się w cyberprzestrzeni oraz dłuższym treningiem w uczeniu się. Szczególną rolę mogą jednak odgrywać czynniki motywacyjne (van Dijk, 2005).

Próby wyjaśnienia specyfiki i roli indywidualnych motywacji wiążących się z użytkowaniem IT podejmowano na gruncie teorii odwołujących się zarówno do perspektywy socjologicznej, jak i psychologicznej (jak Expectation-Confirmation Theory ECT, Social Cognitive Theory SCT, Theory of Reasoned Action TRA, Theory of Planned Behavior TPB, Innovation Diffusion Theory IDT), tworząc modele skupione na wybranych aspektach zachowań (jak Technology Adoption Model TAM, Motivational Model MM czy Model of Adoption of Technology in Households MATH). Stosunkowo najbardziej przydatna dla kompleksowego wyjaśnienia postaw osób w starszym wieku wobec stosowania technologii IT wydaje się ogólna teoria akceptacji i użytkowania technologii (Unified Theory of Acceptance and Use of Technology) UTAUT2.

Jej autorzy proponują wielowymiarowy model zachowań uwzględniający złożoność czynników motywujących (lub demotyujących) podmiot do posługiwania się nowymi technologiami. Do grupy tej zaliczone zostają oddziaływania otoczenia społecznego, porównanie oczekiwanego nakładu kosztów i wysiłku z przewidywanymi efektami i korzyściami, ocena warunków towarzyszących rozważanemu działaniu, koszty i wartość ewentualnej inwestycji, hedonistyczne nastawienia podmiotu oraz nawyki ukształtowane w toku jego życia (Venkatesh i in., 2016). Przydatność UTAUT2 dla podjętych w niniejszym tekście analiz potwierdzają przy tym zarówno studia nad socjopsychologicznymi zmianami towarzyszącymi procesom starzenia się, jak też badania nad wykorzystywaniem różnych form aktywności internetowej przez seniorów (Niehaves i in., 2014).

Wraz z wiekiem zwiększa się mianowicie potrzeba osobistego komfortu i wygody. Jak wskazują badania nad relacjami między wiekiem a skłonnością do ryzykowania, zachodzące w miarę procesów starzenia się zmiany o charakterze neurobiologicznym ograniczają tendencje do podejmowania zachowań impulsywnych i ryzykownych, zwiększając ostrożność i motywację do namysłu uwzględniającego rachunek spodziewanych kosztów i zysków (Grubb i in., 2016; Tymula i in., 2013). W odniesieniu do cyfrowych form aktywności prawidłowość tę potwierdzają po-

stawy seniorów wobec internetowej bankowości postrzeganej przez wiele osób jako ryzykowna forma zarządzania posiadanymi środkami finansowymi. Niechęć do owej formy jest przy tym niezależna od poziomu kompetencji cyfrowych, gdyż nawet w grupie osób chętnie i bez trudności korzystających z Internetu większość formy tej unikała, preferując raczej kontakty bezpośrednie (Ainin i in., 2005; Hill i in., 2008; Asmi i in., 2012).

Bardziej pozytywne postawy przejawiają seniorzy wobec innych form aktywności cyfrowych. Badania Wyatt (2003), Bradbrook i Fisher (2004), Selwyn i in. (2003), Russell i in. (2002) dowodzą, że osoby starsze są bardzo zainteresowane użytkowaniem ICT dla potrzeb komunikowania się z rodziną i przyjaciółmi, wyszukiwania informacji, dokonywania zakupów, uczenia się czy uzyskiwania pomocy i pomagania innym. Ważnym czynnikiem pośredniczącym w podejmowaniu decyzji o korzystaniu z ICT przez osoby, które tego dotychczas nie czyniły, jest przy tym lokalny kontekst funkcjonowania podmiotu (Woolgar, 2002), zwłaszcza zaś oddziaływania otoczenia społecznego (Cushman i in., 2006).

Procesy starzenia się ogólnie zwiększają rolę warunków środowiskowych (ograniczających lub sprzyjających aktywności seniorów) i wpływ otoczenia społecznego, zwłaszcza najbliższej rodziny. Zgodnie z wyodrębnionymi przez Mead (1970) prawidłowościami kultur postfiguratywnych, do których zaliczamy kultury cywilizacji Zachodu, szczególną rolę odgrywają tu relacje międzypokoleniowe, w trakcie których wiedza i umiejętności przepływają od dzieci do rodziców i od wnuków do dziadków. Za ich pośrednictwem osoby starsze wkraczają w świat współczesnych technologii. Przewodnikiem współczesnych seniorów w świecie cyfrowym najczęściej są przedstawiciele pokolenia milenialsów, czyli osoby urodzone już w czasach upowszechnienia mediów cyfrowych (lata 80. XX wieku), sprawnie się nimi posługujące i niewykazujące technofobicznego lęku. Pobudzając zainteresowanie przedstawicieli *baby boomers* nowymi technologiami, najczęściej są też skutecznymi nauczycielami kształtującymi kompetencje posługiwania się nimi (Strauss i in., 1991; Roberts, 2010).

Rozwijanie kompetencji cyfrowych wymaga jednak pewnego przygotowania pozyskanego w toku wcześniejszych etapów edukacji. Jak wskazuje Klecun (2008), kompetencje te są hybrydą, na którą składają się liczne umiejętności, takie jak umiejętność czytania i pisania, obsługi komputera, poszukiwania informacji oraz umiejętność posługiwania się mediami. Umożliwiają one użytkownikowi IT czytanie ze zrozumieniem i poprawne wypowiedanie się w formie pisemnej, posługiwanie się sprzętem multimedialnym, skuteczne poszukiwanie informacji i jej wykorzystywanie, jak również zrozumienie zasad funkcjonowania mediów i krytyczny osąd pozyskiwanych za ich pośrednictwem informacji. Złożoność owej

hybrydy najlepiej wyraża przy tym przydany jej przez Thomas i in. (2007) termin *transliteracy* wskazujący na tworzące nową jakość interakcje poszczególnych, bardziej tradycyjnych składowych.

Deficyty kompetencji cyfrowych, podobnie jak ogólny brak wiedzy i mała dostępność fizyczna ICT, brak dostępu do technologii asystujących pozwalających korzystać z ICT osobom niepełnosprawnym (zwłaszcza słabowidzącym), niedostateczna motywacja, bieda, złe warunki życia i kondycja psychofizyczna, brak wsparcia społecznego czy demotywujący wpływ środowiska, mogą przyczynić się do cyfrowego wykluczenia podmiotu (Georgiu, 2004; Jedlińska, 2018). Pojęciem tym, za Suchman i Klecun (2006) czy McLean (2008), określamy sytuację, w której dana osoba jest pozbawiona dostępu, możliwości korzystania i/lub swobodnego decydowania o użytkowaniu (lub zaniechaniu użytkowania) technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Ograniczenie, o którym mowa, jest zaś ściśle powiązane ze zjawiskami marginalizacji i wykluczenia społecznego.

Specyfika funkcjonowania współczesnych społeczeństw w coraz większym stopniu zmusza członków poszczególnych zbiorowości do korzystania ze wzmiankowanych technologii. Niewielkie znaczenie przypisuje się przy tym indywidualnym potrzebom i preferencjom. Instytucjonalna i społeczna presja kreują normę obecności w cyberprzestrzeni². Osoby odrzucające owe zdobycze postępu cywilizacyjnego, mające do nich utrudniony dostęp lub dla różnych przyczyn gorzej radzące sobie z ich wymaganiami są stygmatyzowane i marginalizowane (Selwyn, 2003). Coraz częściej doświadczają wykluczenia społecznego manifestującego się ograniczeniem kontaktów społecznych, wyłączeniem z towarzyskiego kręgu³ czy pozbawieniem dostępu do określonych dóbr i usług. Niejednokrotnie pojawia się też spirala wykluczenia, kiedy czynniki działające na wstępie (jak bieda, niepełnosprawność, niski poziom wykształcenia, przynależność do grup zmarginalizowanych społecznie) stają się pierwotnym powodem braku dostępu do ICT. On zaś – poprzez ograniczenia możliwości korzystania z Internetu, zubożenie sieci wsparcia społecznego danej osoby oraz niski poziom jej kompetencji cyfrowych – generuje wykluczenie cyfrowe pogłębiające wykluczenie społeczne. Między wykluczeniem cyfrowym i społecznym pojawiają się zaś związki o charakterze sprzężenia zwrotnego.

² Presja, o której mowa, może mieć liczne skutki o charakterze negatywnym. Dla niektórych norma korzystania z ICT staje się źródłem obsesyjnej potrzeby ustawicznego zanurzenia w cyberprzestrzeni (zjawisko cyberzombies), dla innych jest źródłem społecznej udręki i zaburzeń emocjonalnych.

³ Zob. hasło: „Kogo nie ma na Facebooku, ten nie istnieje”.

Próba redukcji wzmiankowanego zjawiska jest rozwijanie kompetencji cyfrowych u osób doświadczających owej spirali, przede wszystkim u osób starszych. Działania takie postrzegane są na ogół jako niezbędne dla włączenia seniorów w społeczeństwo sieci. Jak jednak ostrzega McLean (2008), działania te, jeśli są podejmowane w sposób nieprzemyślany i oderwane od kontekstu indywidualnego, mogą mieć negatywne skutki, obciążając kosztami, wysiłkiem i odpowiedzialnością osoby starsze nie zawsze mogące takim obciążeniami podołać. Brak uwzględnienia specyfiki sytuacji życiowej, jak też indywidualnego zróżnicowania fizycznego i psychicznego funkcjonowania osób starszych może zatem skutkować nieadekwatnymi programami szkoleń i treningów, jak również programami społecznymi nietrafiającymi do potrzeb adresatów.

Mimo owych zastrzeżeń należy doceniać inkluzywny potencjał inicjatyw mających na celu niwelowanie cyfrowych nierówności doświadczanych przez ludzi starszych. Do szczególnie wartościowych zaliczają się tu proponowane przez WHO działania mające na celu wyłonienie i wspieranie instytucji liderów społeczności seniorów (WHO, 2002). Osoby te, działając przede wszystkim na szczeblu lokalnym, miałyby pełnić dwie funkcje. Jedną z nich, zewnętrzną, wiązałyby się z reprezentowaniem seniorów oraz doradzaniem agencjom rządowym i pozarządowym poprzez panele społeczne lub grupy fokusowe, funkcja druga – wewnątrzgrupowa – obejmowałaby działania doradcze, edukacyjne, wspierające i zachęcające adresowane do samych seniorów. Wyłonienie i wykształcenie spełniających owe funkcje liderów wymaga przy tym zarówno zmiany sposobu myślenia ludzi starszych, jak i odejścia od standardowych form i treści kształtowania kompetencji cyfrowych pojmowanych na ogół jako oderwany od kontekstu, stosunkowo prosty zestaw umiejętności technicznych przekazywanych na różnego rodzaju kursach adresowanych do osób w tzw. trzecim wieku. Pierwszym etapem procesu projektowania bardziej skutecznych form oddziaływań jest analiza form i uwarunkowań cyfrowych aktywności seniorów.

Metoda badawcza

Przedmiotem podjętych analiz była aktywność polskich seniorów w cyberprzestrzeni. Poszukiwano przy tym odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy zbiorowość polskich seniorów ogólnie cechuje zjawisko wykluczenia cyfrowego?
- Czy, a jeśli tak, to jakie znaczenie ma wiek i poziom wykształcenia dla postaw polskich seniorów wobec Internetu?

- Czy, a jeśli tak, to jakie znaczenie ma wiek i poziom wykształcenia seniorów dla form ich aktywności w cyberprzestrzeni?

Kierując się potrzebą uzyskania danych w pełni odzwierciedlających charakterystykę analizowanej zbiorowości, w badaniach odwołano się do analizy już istniejących danych (Babbie, 2015). Wzmiankowane dane pochodziły z badań prowadzonych przez cieszącą się dużą wiarygodnością instytucje. Najpoważniejszym źródłem pozyskania materiału badawczego były urzędy statystyczne oraz renomowane ośrodki badania opinii publicznej. Przedmiotem podjętych analiz uczyniono przy tym dane pochodzące z badań opublikowanych w latach 2015–2018.

Dane te, zaprezentowane w poszczególnych partiach następnego rozdziału, pochodzą z badań o wysokim stopniu rzetelności i porównywalności. Polskie urzędy statystyczne stosowały dla ich przeprowadzenia wielokrotnie zweryfikowaną metodologię badawczą, co umożliwia dokonywanie porównań między uzyskanymi danymi. Przywoływane badania były ponadto prowadzone na dużych (nierzadko kilkudziesięciotysięcznych) i reprezentatywnych próbach lub tzw. populacjach generalnych.

Kolejną grupę analizowanych materiałów statystycznych stanowi materiał badawczy dotyczący korzystania z Internetu zgromadzony przez instytucje badania opinii społecznych – w tym przypadku jest to Centrum Badania Opinii Społecznej. Ten rodzaj materiału badawczego odnosi się do mniejszych populacji i dotyczy tzw. prób reprezentatywnych. Zasada transparentnego państwa sprawia, że informacje gromadzone przez agencje rządowe bądź pochodzące z badań finansowanych przez te agencje są dostępne dla zainteresowanych nimi osób.

Reasumując, przyjmujemy, że zestawienie i analiza zebranych danych umożliwiają znalezienie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Wyprowadzone na ich podstawie wnioski mogą zaś być użyteczne dla potrzeb konstruowania programów społecznej inkluzji seniorów.

Prezentacja i dyskusja dotycząca zgromadzonych danych

Ogólne dane dotyczące korzystania z Internetu przez osoby w wieku emerytalnym wydają się potwierdzać tezę cyfrowego wykluczenia seniorów. Jak wskazują dane CBOS, na przestrzeni ostatnich 15 lat liczba osób korzystających z Internetu szybko i sukcesywnie wzrastała (czterokrotny wzrost od 17% w 2012 roku do 67% w 2017). Badania przeprowadzone przez tę pracownię ujawniły, że w przedziale wiekowym 18–24 i 25–34 prawie wszyscy korzystają z Internetu (odpowiednio: 100% i 96%). Wraz z wiekiem odsetek ten powoli spada i wynosi dla grupy wie-

kowej 35–44: 87%, dla 45–54 już 70%, a dla osób w wieku 55–64 lata i powyżej 65 tylko (odpowiednio) 47% i 23% (CBOS, 2017: 2). W porównaniach z grupami młodszymi wiekowo internauci powyżej 65 roku życia stanowili jednak mniej niż 1/4 swojej grupy wiekowej. Cyfrowe wykluczenie seniorów postrzeganych *en masse* potwierdzają także dane polskiego Głównego Urzędu Statystycznego. Badania przeprowadzone na populacji generalnej wskazują, że 63,6% badanych powyżej 65 roku życia nie korzystało nigdy z Internetu (GUS, 2018). Cyfrowy podział Polski zaczyna jednak zmieniać swoje linie demarkacyjne, jeśli oprócz wieku uwzględnimy także poziom wykształcenia (nie)użytkowników Internetu.

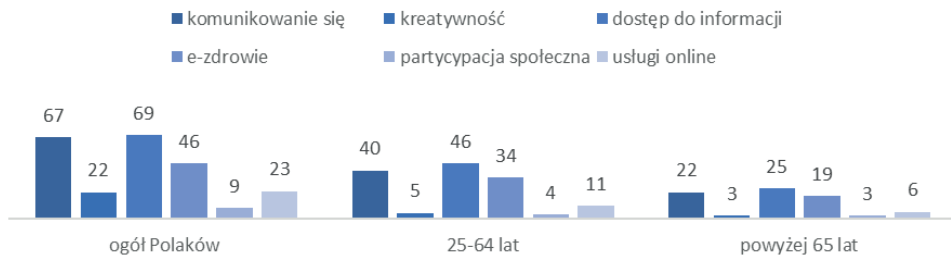
Korzystanie z Internetu a wiek i poziom wykształcenia

W świetle zebranego materiału statystycznego okazuje się, że wiek nie jest podstawowym czynnikiem determinującym korzystanie z Internetu. Większe znaczenie ma poziom wykształcenia podmiotu. Jak wskazują dane GUS zaprezentowane powyżej, stopień zaangażowania w internetowe aktywności osób o wyższym wykształceniu we wszystkich grupach wiekowych jest podobny i obejmuje powyżej 90% przedstawicieli we wszystkich grupach wiekowych objętych badaniami. Wiążące się z wiekiem nierówności cechują zaś przede wszystkim osoby o niższym poziomie wykształcenia. Jedynie w grupie najmłodszej (do 25 roku życia) wykształcenie nie różnicowało intensywności korzystania z Internetu. W wieku późniejszym (25–64 lata) osoby o niższym poziomie wykształcenia zaczynały odstawać od lepiej wykształconych, rzadziej już korzystając z Internetu (56,6% dla niskiego poziomu wykształcenia i 99,8% dla wysokiego poziomu). Powyżej 64 roku życia wykształcenie zaczynało zaś odgrywać istotną rolę podstawowego czynnika różnicującego stopień internetowych aktywności i wynosiło 13,5% dla osób z niskim wykształceniem oraz 92,1% dla osób z wysokim (GUS, 2018, tab. 10B).

Wiek a rodzaje aktywności w Internecie

Internet jest narzędziem umożliwiającym podejmowanie wielu zróżnicowanych form działania (jak poszukiwanie informacji, samokształcenie, rozrywka, zakupy, kontakty rodzinne i towarzyskie, ekspresja własna, partycypacja obywatelska, kontakty z urzędami czy poszukiwanie i uzyskiwanie wsparcia). Badania przeprowadzone na populacji generalnej dorosłych Polaków wskazują jednak, że nie wszyst-

kie spośród oferowanych możliwości są wykorzystywane w jednakowym stopniu. Wiek nie różnicuje preferencji dotyczących celów, dla których Polacy korzystają z możliwości oferowanych przez Internet (rys. 1).

Uwaga:

– zaokrąglono wg obowiązujących zasad.

Rys. 1. Dorośli Polacy wg wieku i celów korzystania z Internetu (w % w stosunku do całej próby)

Źródło: oprac. własne za GUS, 2018, tab. 12A.

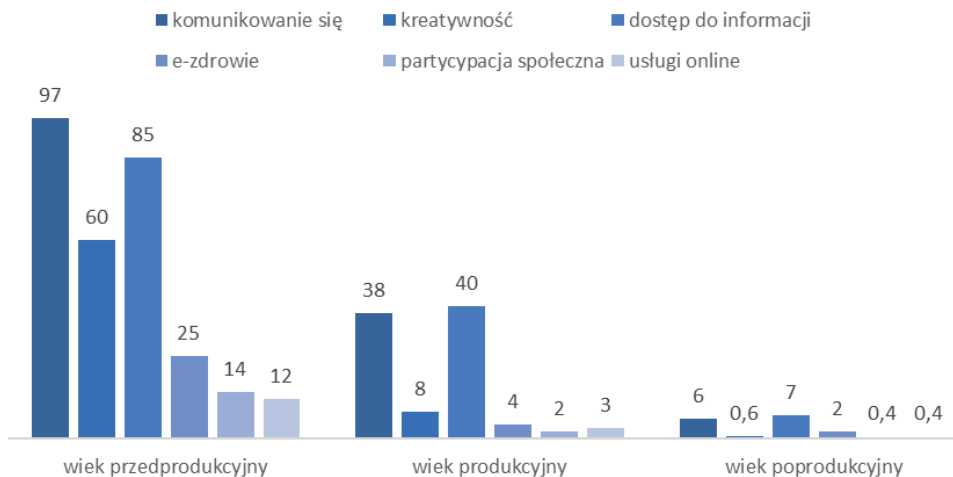
Jak wskazuje powyższy rysunek, osoby w starszym wieku istotnie rzadziej podejmują różne formy aktywności internetowych. Mimo że ogólny poziom wszystkich tych aktywności u osób w wieku emerytalnym jest prawie o połowę niższy niż u osób czynnych zawodowo, około 1/5 członków tej grupy korzysta jednak z możliwości oferowanych przez ICT. Czynnikiem wieku nie różnicuje przy tym rodzaju preferencji dotyczących poszczególnych form wzmiankowanej aktywności. Najważniejszymi celami wskazywanymi przez wszystkich użytkowników Internetu były: dostęp do informacji, komunikowanie się i korzystanie z usługi określane mianem e-zdrowie. Pozostałe formy (jak kreatywność, uczestnictwo w sprawach społecznych czy usługi online) cechowały się mniejszym zainteresowaniem we wszystkich grupach wiekowych. Znaczący wpływ czynnika wieku występował jedynie w odniesieniu do wskazań dotyczących działań umożliwiających realizację potrzeby kreatywności. Zainteresowanie tego rodzaju możliwościami ogólnie deklarowała ponad 1/5 wszystkich badanych, podczas gdy w grupie 25–64 lata działania takie eksponowała mniej niż 1/20 respondentów, w grupie 65+ zaś mniej niż 1/30 badanych. Zróżnicowania, o którym mowa, nie da się przy tym wytłumaczyć niższym poziomem cyfrowych kompetencji seniorów, gdyż w odniesieniu do innych form aktywności w cyberprzestrzeni różnice takie się nie pojawiają. Uzasadnione wydaje się natomiast przypuszczenie, że różnice te wynikają z odmiennych stylów ekspresji i form zaspokajania potrzeby kreatywności, które w porównywanych grupach wiekowych kształtowały się w odmiennych warunkach socjalizacyjnych.

Czynnik wieku ma większe znaczenie dla dynamiki zmian dotyczących analizowanych preferencji wraz ze wzrostem wieku badanych. Na uwagę zasługuje przede wszystkim ogólnie duży spadek stopnia zainteresowania najbardziej popularnymi formami aktywności internetowych po ukończeniu 55 lat. Wzmiankowane różnice pogłębiają się przy tym w kolejnym przedziale wiekowym obejmującym osoby, które ukończyły 65 rok życia (pozyskiwanie informacji: spadek zainteresowania o 23,1% w grupie 25–64 lata i dalsze 20,6% w grupie 65+; komunikacja: spadek zainteresowania o 27,2% w grupie 55–64 lata i dalsze 40,6% w grupie 65+; usługi typu e-zdrowie: spadek zainteresowania o 10,8% w grupie 55–64 lata i dalsze 15,2% w grupie 65+). Najbardziej wskazywanymi jako atrakcyjne i interesujące są przy tym formy wiążące się z kreatywnością, uczestnictwem społecznym oraz korzystaniem z usług online (jak e-banking czy e-biuro), a zatem usługi mogące w znacznym stopniu wspomagać zachowanie sprawności intelektualnej oraz bardziej efektywne funkcjonowanie seniorów w życiu codziennym.

Zjawisko to można wyjaśnić, odwołując się do kilku czynników. Jednym z nich są zmiany psychologiczne towarzyszące procesom starzenia się (jak ograniczające kreatywność kosztowne struktury poznawcze czy redukujące stres życia stopniowe wycofywanie się z mniej istotnych form aktywności). Istotne znaczenie może mieć sygnalizowana wcześniej nieufność do bezosobowych form usług online (zwłaszcza internetowych płatności). Zasadne jest także stwierdzenie, że ze względu na warunki socjalizacji osoby starsze inaczej niż młodsza generacja zarządzają swoimi relacjami społecznymi, preferując bardziej bezpośrednie formy kontaktów interpersonalnych. Jeśli jednak spojrzymy na cele korzystania z Internetu poprzez pryzmat poziomu wykształcenia, zobaczymy odmienny obraz (rys. 2).

Osoby o niskim poziomie wykształcenia cechuje sukcesywny i ogólnie wysoki poziom wycofania się z internetowych aktywności w miarę upływu wieku. Jedynie w młodości (wiek przedprodukcyjny – do 25 roku życia) przejawiają one bardziej intensywną aktywność wiążącą się z procesami komunikowania się, poszukiwania informacji i zachowaniami kreatywnymi. Pozostałe zachowania cechuje niski poziom aktywności nawet wśród ludzi bardzo młodych. Prawie we wszystkich obszarach (także tych najsilniej preferowanych w młodości) wraz z zaprzestaniem aktywności zawodowej daje się zauważyć znaczący spadek zainteresowania aktywnością internetową, szczególnie dramatyczny w odniesieniu do funkcji komunikacyjnych. Zbiorowość, o której mowa, we wszystkich kategoriach wiekowych wyróżnia się także najniższym zainteresowaniem usługami online.

Inaczej prezentuje się aktywność w Internecie Polaków o wyższym poziomie wykształcenia (rys. 3).

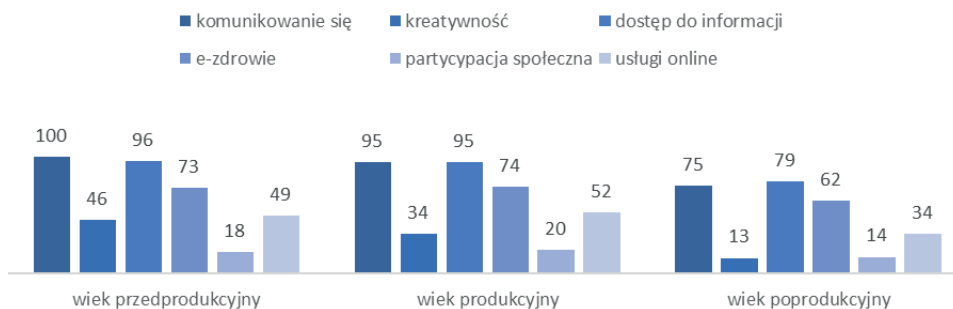

Uwaga:

- wskaźniki zaokrąglono wg obowiązujących zasad,
- wiek przedprodukcyjny to 18–24 lata; wiek produkcyjny to 25–54 lata; wiek poprodukcyjny to powyżej 55 lat.

Rys. 2. Dorośli Polacy o niskim poziomie wykształcenia wg wieku/poziomu aktywności zawodowej i celów korzystania z Internetu (w %)

Źródło: oprac. własne za GUS, 2018, tab. 15B.

Uwaga:

- wskaźniki zaokrąglono wg obowiązujących zasad.
- wiek przedprodukcyjny to 18–24 lata; wiek produkcyjny to 25–54 lata; wiek poprodukcyjny to powyżej 55 lat.

Rys. 3. Dorośli Polacy o wysokim poziomie wykształcenia wg wieku/poziomu aktywności zawodowej i celów korzystania z Internetu (w %)

Źródło: oprac. własne za GUS, 2018, tab. 15B.

Internautów o wyższym poziomie wykształcenia ogólnie cechuje większa intensywność i zróżnicowanie podejmowanych w Internecie form aktywności. Osoby lepiej wykształcone w większym stopniu niż respondenci o niższym wykształ-

ceniu wykorzystują przy tym Internet dla celów wiążących się z troską o zdrowie oraz częściej korzystają z usług i serwisów online.

Wyjątek stanowią formy wiążące się z partycypacją społeczną, których popularność jest ogólnie niska we wszystkich grupach badanych – bez względu na ich wiek i wykształcenie.

Próbując wyjaśnić zarysowane powyżej prawidłowości, możemy przypuszczać, że wynikają one przede wszystkim z ogólnie wyższych kompetencji i większej sprawności intelektualnej lepiej wykształconych internautów (na powiązania wykształcenia ze wzmiankowanymi kompetencjami zwrócono uwagę w charakterystyce teoretycznych ram niniejszego opracowania), odmiennego stylu życia cechującego obie dyskutowane grupy (niższe wykształcenie sprzyja ograniczaniu aktywności do życia rodzinnego i zawodowego), jak również większej troski osób lepiej wykształconych o zdrowie własne i rodziny.

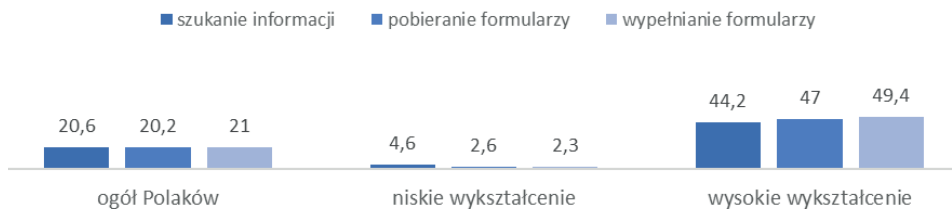
Bariery korzystania z Internetu przez seniorów w Polsce

Jak wskazują zaprezentowane powyżej dane, cyfrowe nierówności mogą być uwarunkowane wieloma czynnikami, wśród których, obok poziomu zamożności, duże znaczenie mają wiek i poziom wykształcenia internautów. Jak jednak wskazują prace Correa (2015) czy Scheerder i in. (2017), istotne są także czynniki wiążące się z motywacją oraz poczuciem własnych kompetencji. Tezy te potwierdzają badania Głównego Urzędu Statystycznego przeprowadzone na próbie generalnej osób dorosłych dotyczące stopnia i form wykorzystywania Internetu w kontaktach z urzędami (rys. 2 i 3).

Ogólne rzecz biorąc, Polacy niezbyt chętnie kontaktują się z urzędami za pośrednictwem form zautomatyzowanych, preferują kontakt z człowiekiem. Usługa ta postrzegana jest jako rodzaj bariery utrudniającej dostęp do urzędników. W roku 2018 prawie 60% (56,9%) dorosłych mieszkańców Polski nie wysłała elektronicznych formularzy, 31,4% respondentów wskazywało, że nie miało takiej potrzeby, z czego tylko 5,3% badanych przyznało się do braku umiejętności w tym zakresie, a 13% stwierdziło ponadto, że wymagane przez urząd formularze wypełnił za nich ktoś inny. Wskaźniki te były jedynie nieznacznie lepsze w grupie osób wykształconych (GUS, 2018, tab. 19B).

Wykorzystywanie form zapośredniczonych internetowo jest przy tym traktowane jako jeden ze wskaźników kompetencji cyfrowych. Poczucie ich posiadania motywuje do podejmowania tego rodzaju zachowań. Jak wskazują zaprezentowane poniżej dane (rys. 4), poczucie posiadania owych kompetencji nie jest jednak po-

wszechne, co znajduje wyraz w niewielkim stopniu wykorzystania Internetu jako medium pośredniczącego w kontaktach z urzędami (głównie jako źródła informacji czy ułatwienia w uzyskaniu i złożeniu wymaganych przez urząd formularzy).

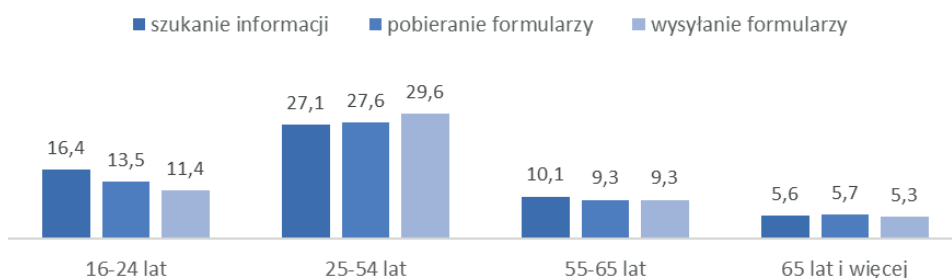

Rys. 4. Dorośli Polacy wg poziom wykształcenia i deklarowanych przyczyn korzystania z Internetu w kontaktach z administracją publiczną (w %)

Źródło: oprac. własne za GUS, 2018, tab. 18B.

Ogólna analiza danych prezentowanych powyżej wskazuje, że kontakty urzędowe za pośrednictwem Internetu są formą wykorzystywaną jedynie przez 1/5 badanych Polaków. Obraz radykalnie się zmienia, jeśli uwzględnimy poziom wykształcenia respondentów. Osoby o niższym poziomie wykształcenia charakteryzuje tu cyfrowa absencja (niewielka zwyżka stopnia wykorzystania Internetu dotyczy jedynie poszukiwania informacji dotyczących m.in. adresu, telefonu czy godzin pracy danego urzędu), podczas gdy osoby o wyższym poziomie wykształcenia demonstrują większy stopień zanurzenia w Internecie, czego wyrazem jest dwukrotnie częstsze niż przeciętne dla całej zbiorowości i dziesięciokrotnie częstsze niż w grupie osób gorzej wykształconych wykorzystywanie jego możliwości zarówno uzyskiwania informacji, jak też wypełniania i składania formularzy online.

Ten pozytywny wpływ wykształcenia słabnie jednak wraz ze wzrastającym wiekiem badanych (rys. 5).

Rys. 5. Dorośli Polacy wg wieku i przyczyn korzystania z Internetu w kontaktach z administracją publiczną (w %)

Źródło: oprac. własne za GUS, 2018, tab. 18B.

Stosunkowo najwyższy poziom zaangażowania w załatwianie spraw urzędowych za pośrednictwem Internetu cechuje osoby w pełni aktywności zawodowej (25–54 lata). One też są głównymi odbiorcami usług wiążących się z pozyskiwaniem informacji oraz pobieraniem i składaniem formularzy online. Nierówności cyfrowe narastają jednak z wiekiem badanych. W grupie młodych emerytów (55–64 lata) forma ta jest rzadziej wybierana (blisko trzykrotny spadek popularności). Seniorów powyżej 65 roku życia można natomiast opisywać w kategoriach cyfrowego wykluczenia.

Podsumowanie

Reasumując, możemy stwierdzić, że podjęte analizy pozwoliły wyprowadzić następujące odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Społeczeństwo polskie ogólnie charakteryzuje się cyfrowym podziałem, w którym linie demarkacyjne przebiegają według wektorów wieku i wykształcenia. Podział wiążący się z wiekiem zachodzi na poziomie 65 roku życia, która to granica rozdziela osoby aktywnie wykorzystujące możliwości ICT (do 65 r.ż.) od osób aktywności tego rodzaju nieposiadających (65+). Zmienną pośredniczącą, która ma znaczenie dla kształtowania się poziomu aktywności cyfrowych, jest poziom wykształcenia. Osoby o wyższym poziomie wykształcenia, także w grupie seniorów, częściej i w większym zakresie korzystają z możliwości ICT. Osoby gorzej wykształcone, także w wieku produkcyjnym, korzystają z owych możliwości rzadziej. Wcześniej też je ograniczają lub porzucają, doświadczając w wieku emerytalnym cyfrowego wykluczenia.

Analizując sytuację samych seniorów, należy stwierdzić, że istniejące dane zaprzeczają tezie cyfrowego wykluczenia całej kohorty wiekowej, która jest wewnętrznie zróżnicowana pod względem kompetencji, form i stopnia wykorzystywania Internetu. Zamiast o cyfrowym wykluczeniu możemy mówić raczej o występującym w jej obrębie cyfrowym podziale, w którym decydującą rolę odgrywa poziom wykształcenia. Osoby starsze zarządzają przy tym swoimi aktywnościami internetowymi w podobny sposób jak osoby młodsze. Decydującą rolę odgrywają przy tym indywidualne potrzeby, zainteresowania i poczucie kompetencji.

Zgromadzone dane podważają stereotyp seniorów postrzeganych jako osoby nieodnajdujące się bądź niepotrafiące funkcjonować w świecie cyfrowym. Populacja ta jest bardzo zróżnicowana zarówno pod względem swych możliwości, jak też kompetencji i potrzeb wykorzystywania Internetu. Ponad 1/3 polskich emerytów mniej lub bardziej intensywnie korzysta z Internetu. Czynnikiem wieku odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu form oraz intensywności korzystania z Internetu.

Okresem granicznym jest jednak nie czas przechodzenia na emeryturę, lecz czas przejścia od wczesnej dorosłości do fazy progresywnej ekspansji cechującej się początkami stabilizacji życiowej, osłabieniem więzi z grupą rówieśniczą oraz wzrostem zaangażowania podmiotu w role społeczne wiążące się z życiem zawodowym i rodzinnym (ok. 30–35 r.ż.). Zachodzące w tym okresie zmiany w stylu życia i sposobie funkcjonowania podmiotów przyczyniają się bowiem do radykalnego ograniczenia czasu spędzanego w cyberprzestrzeni. Nie bez znaczenia jest również historyczna specyfika warunków socjalizacji współczesnych seniorów chroniąca przed negatywnymi skutkami mediatyzacji często określanymi jako „mediotyzm”, takimi jak np.: powierzchowność podejmowanych aktywności, wąski i ubogi zakres zainteresowań czy mała selektywność i brak krytycyzmu wobec pozyskiwanych informacji (Morbitzer, 2016).

Podjęte analizy wskazują ponadto, że czynnikiem zasadniczo różnicującym stopień wykorzystania Internetu jest nie wiek, a poziom wykształcenia. Jedynie w grupie najmłodszych Polaków (16–24 lata) czynnik ten nie był istotny. We wszystkich starszych grupach osoby lepiej wykształcone częściej korzystały z Internetu, odsetki internautów nie były przy tym w owych grupach znacząco zróżnicowane.

Zależne od wykształcenia internautów, a nie od wieku okazały się także cele realizowane za pośrednictwem Internetu. Do podstawowych zaliczono przede wszystkim poszukiwanie informacji, komunikowanie się oraz usługi o charakterze zdrowotnym. Niższy poziom wykształcenia respondentów współwystępował jednak z malejącym wraz z wiekiem zainteresowaniem poszukiwaniami informacji oraz procesami komunikowania się, które to zjawisko nie występowało w grupie osób o wyższym wykształceniu.

Czynnik wieku nie różnicował również stopnia zaangażowania badanych osób w internetowo zapośredniczone formy działalności społecznej i politycznej. We wszystkich grupach wiekowych odsetek osób zaangażowanych był bardzo niski.

Reasumując, należy stwierdzić, że wbrew popularnym poglądom grupa seniorów nie jest zagrożona wykluczeniem informacyjnym. Ich sposób podejścia do Internetu cechuje się jednak większym dystansem i utylitaryzmem. Część z nich w mniejszym lub większym stopniu doświadcza także niedostatków posiadanych kompetencji.

Rekomendacje praktyczne

Przekładając owe stwierdzenia na język zaleceń praktycznych, należy stwierdzić, że wskazane jest zwiększenie oferty i dostępności kursów kształtujących lub podno-

szących kompetencje cyfrowe seniorów oraz podejmowanie akcji zachęcających tę grupę do zwiększania aktywności zapośredniczonych cyfrowo. W projektowanych działaniach należy jednak przyjąć następujące założenia:

- w Polsce nie ma obowiązku korzystania z Internetu, a próby narzucania go są sprzeczne z prawem;
- nadmierne zaangażowanie w działania w cyberprzestrzeni stanowi patologię społeczną (nowe uzależnienia) i zagrożenie zdrowotne;
- zwiększenie zaangażowania w aktywności internetowe ludzi w wieku emerytalnym może przyczynić się do zwiększenia ich izolacji społecznej oraz pogorszenia ich kondycji zdrowotnej; wymaga zatem programów stymulujących ich bezpośrednie kontakty społeczne i aktywność fizyczną;
- funkcjonowanie ludzi starszych w internetowych matriksach i bankach informacyjnych może zagrażać adekwatności ich funkcjonowania w przestrzeni realnej;
- osoby starsze cechują się odmienną sytuacją zdrowotną, ekonomiczną, rodzinną i społeczną, odmiennymi stylami życia, potrzebami i sposobami działania; bezzasadne, a nawet szkodliwe byłyby zatem próby generalizowania ich oglądu oraz jednakowego traktowania.

Bibliografia

- Ainin S., Lim C.H., Wee A. (2005), *Prospects and challenges of e-banking in Malaysia*, „The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries”, 22, 1, pp. 1–11.
- Asmi F., Ishaya T. (2012), *Understanding the behavior of the elderly towards Internet Banking in the UK. SOTICS 2012: The Second International Conference on Social Eco-Informatics*, pp. 100–106.
- Babbie E. (2015), *The Practice of Social Research*, Boston.
- Berker T., Hartmann M., Punie Y. i in. (2006), *Domestication of Media and Technology*, London.
- Błeszyńska K. (2018), *Wolność i władza w sieci, w: Potencjały relacji sił w cyfrowym społeczeństwie wiedzy*, red. L. Zacher, Warszawa, s. 55–73.
- Botkin J.W. (2014), *No Limits to Learning: Bridging the Human Gap: The Report to the Club of Rome*, Oxford.
- Bradbrook G., Fisher J. (2004), *Digital Equality: Reviewing Digital Inclusion Activity and Mapping the Way Forwards*, *Citizens online*, http://www.citizensonline.org.uk/site/media/documents/939_DigitalEquality1.pdf [dostęp: 14.03.2018].
- CBOS (2017), *Korzystanie z Internetu*, Warszawa.
- Compaine B.M. (2001), *The digital divide: Facing a crisis or creating a myth?*, Cambridge.
- Correa T. (2015), *The power of youth: how the bottom-up technology transmission from children to parents is related to digital (in)equality*, „International Journal of Communication”, 9 (1), pp. 1163–1186.

- Cushman M., Klecun E. (2006), *How (can) non-users engage with technology: bringing in the digitally excluded*, w: *Social Inclusion: Societal and Organizational Implications for Information Systems*, eds. E. Trauth, D. Howcroft, T. Butler, B. Fitzgerald, J.D. Gross, Boston, pp. 347–364.
- DG ECFIN (The Directorate-General for Economic and Financial Affairs) (2018), *The 2018 Ageing Report: Underlying Assumptions and Projection Methodologies*, Brussel.
- van Dijk J. (2005), *The deepening divide: Inequality in the information society*, London.
- van Dijk J. (2013), *A theory of the digital divide*, w: *The Digital Divide. The Internet and social inequalities in international perspective*, eds. M. Regnedda, G.W. Muschert, New York, pp. 29–53.
- Georgiou G. (2004), *General IT Literacy: A Research Report of a Survey of the British Population on Computer Usage*, The British Computer Society.
- Grubb M.A., Tymula A., Gilaie-Dotan S., Glimcher P., Levy I. (2016), *Neuroanatomy accounts for age-related changes in risk preferences*, „Nature Communications”, 7, <https://doi.org/10.1038/ncomms13822> [dostęp: 09.09.2019].
- GUS (2018), *Wykorzystanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w gospodarstwach domowych w 2018 roku*, cz. 2, http://www.ict_gospodarstwa_domowe_2017_cz_2 [dostęp: 05.12.2019].
- Hill R., Beynon-Davies P., Williams M.D. (2008), *Older people and internet engagement. Acknowledging social moderators of internet adoption, access and use*, „Information Technology & People”, 21, 3, pp. 244–266.
- Hynes D., Rommes E. (2005), *Fitting the Internet into our lives: internet courses for disadvantaged users*, w: *Domestication of Media and Technologies*, eds. T. Berker, M. Hartmann, Y. Punie, Maidenhead, pp. 123–144.
- Jedlińska R. (2018), *Wykluczenie cyfrowe w Polsce na tle Unii Europejskiej*, „Ekonomiczne Problemy Usług”, 2 (131), s. 225–236.
- Johnson K.J., Mutchler J.E. (2013), *The Emergence of a Positive Gerontology: From Disengagement to Social Involvement*, „The Gerontologist”, vol. 54, no. 1, pp. 93–100.
- Klecun E. (2008), *Bringing lost sheep into the fold: questioning the discourse of the digital divide*, „Information Technology & People”, vol. 21, no. 3, pp. 267–282.
- McLean R. (2008), *Pixel chix and digi guys: exploring the experiences of the digital citizen*, „International Journal of Technology and Human Interaction”, vol. 42, no. 2, pp. 1–21.
- Mead M. (1970), *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*, New York.
- Miszczak M. (2006), *Stereotypowy obraz człowieka starszego w Polsce*, w: *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, red. J. Kowalewski, P. Szukalski, Łódź, s. 305–311.
- Morbitzer J. (2016), *Współczesna przestrzeń obecności człowieka – między realnością a wirtualnością*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika”, 13, s. 59–68.
- Neugarten B.L., Havighurst R.J., Tobin S.T. (1996), *Disengagement, Personality, and Life Satisfaction in Later Years*, w: *The Meanings of Age. Selected papers of B.L. Neugarten*, ed. D.A. Neugarten, Chicago, pp. 281–288.
- Niehaves B., Plattfaut R. (2014), *Internet adoption by the elderly: employing IS technology acceptance theories for understanding the age-related digital divide*, „European Journal of Information Systems”, vol. 23, issue 6, pp. 708–726.
- OECD (2001), *Understanding digital divide*, Paris.
- Orłowska M. (2016), *Co czwarty Polak nie korzysta z Internetu – społeczny kontekst wykluczenia – wybrane problemy*, „Edukacja – Technika – Informatyka”, 7 (1), s. 118–123.
- Phillipson Ch. (1982), *Capitalism and the Construction of Old Age*, London.

- Regnedda M., Muschert G.W. (eds.) (2013), *The Digital Divide. The Internet and social inequalities in international perspective*, New York.
- Roberts R.M. (2010), *The Digital Generation and Web 2.0: E-Learning Concern or Media Myth?*, w: *Handbook of Research on Practices and Outcomes in E-Learning: Issues and Trends*, eds. H. Hao Yang, S. Chi-Yin Yuen, Hershey, pp. 93–113.
- Rowe J.W., Kahn R.L. (1997), *Successful ageing*, „The Gerontologist”, 37, pp. 433–440.
- Russel N., Stafford N. (2002), *Trends in ICT Access and USE*, „DFES Reports”, no. 35.
- Scheerder A., van Deursen A., van Dijk J. (2017), *Determinants of Internet skills, uses and outcomes. A systematic review of the second-and third-level digital divide*, „Telematics and Informatics”, 34 (8), pp. 1607–1624.
- Selwyn N. (2003), *Apart from Technology: Understanding People’s Non Use of Information and Communication Technologies in Every Day Life*, „Technology in Society”, 25, pp. 99–116.
- Selwyn N., Gorard S., Furlong J., Madden L. (2003), *Older Adults’ Use of Information and Communications Technology in Every Day Life*, „Aging and Society”, 23 (5), pp. 561–582.
- Silverstone R., Haddon L. (1996), *Design and the domestication of information and communication technologies: technical change and everyday life*, w: *Communication by Design*, eds. R. Silverstone, R. Mansell, Oxford, pp. 44–74.
- Strauss W., Howe N. (1991), *Generations: The History of America’s Future, 1584–2069*, William Morrow and Company.
- Świdarska M., Kapszewicz P. (2015), *Stereotypy dotyczące starzenia się i ludzi starych w opiniach studentów*, „Pedagogy of Family”, 5 (4), s. 185–199.
- Thomas S., Joseph C., Laccetti J., Mason B., Mills S., Perril S., Pullinger K. (2007), *Transliteracy: crossing divides*, „First Monday”, vol. 12, no. 12, <https://firstmonday.org/article/view/2060/1908> [dostęp: 09.09.2019].
- Tymula A., Rosenberg Belmaker L.A., Ruderman L., Glimcher P.W., Levy I. (2013), *Like cognitive function, decision making across the life span shows profound age-related changes*, w: *The Proceedings of the National Academy of Sciences (PNAS)*, ed. M.S. Gazzaniga, pp. 17143–17148.
- Venkatesh V., Thong Xu J.Y.L. (2016), *Unified Theory of Acceptance and Use of Technology. A Synthesis and the Road Ahead*, „Journal of the Association for Information Systems”, vol. 17, issue 5, pp. 328–376.
- WHO (2002), *Active Ageing. A Policy Framework*, Geneva.
- WHO (2019a), *Decade of Healthy Aging*, https://www.who.int/docs/default-source/documents/decade-of-health-ageing/decade-ageing-proposal-en.pdf?sfvrsn=b0a7b5b1_12 [dostęp: 14.09.2019].
- WHO (2019b), *Decade of Healthy Ageing (2020–2030)*, <https://www.who.int/ageing/decade-of-healthy-ageing> [dostęp: 14.09.2019].
- Woolgar S. (2002), *Five rules of virtuality*, w: *Virtual Society? Technology, Cyberbole, Reality*, ed. S. Woolgar, Oxford, pp. 1–22.
- Wyatt S.G. (2003), *Evaluation of CMF Funded UK Online Centres*, London.